

ERMƏNİSTANIN DAĞ-MƏDƏN MÜƏSSİSƏLƏRİ TƏRƏFİNDƏN QARABAĞ ƏTRAF MÜHİTİNƏ MƏNFİ TƏSİR RİSKLƏRİ

Sabit Bağirov

Sahibkarlığa və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına
Yardım Fondu

Bakı, World Business Center

12 Sentyabr 2024

Azərbaycan ictimaiyyətinin narahatlığı nə dərəcədə əsaslıdır? Bir sıra səbəblər bunlardır:

1. Bütün dünyada mədəni əməliyyatları ətraf mühitə çox əhəmiyyətli mənfi təsirlə müşayiət olunur. Ermənistan da istisna deyil;
2. Ermənistanda ekoloji təşkilatların və ərazidə yaşayan əhəlinin mədəni müəssisələrinin fəaliyyətinə dair etirazları;
3. Ermənistan BMT-nin Transsərhəd su axarlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi haqqında Konvensiyasına qoşulmayan ölkə olaraq qalır;
4. Ermənistanda fəaliyyət göstərən mədəni şirkətlərinin şəffaflığının aşağı səviyyəsi;
5. Ermənistanın mədəni şirkətlərinin yerləşdiyi ərazilər Qarabağ sərhədinə yaxındır;
6. Qarabağdan məcburi köçkünlərin öz doğma yerlərinə qayıtması.

Dağ-mədən müəssisələrinin çevrəyə mənfi təsirinin əsas növləri bunlardır:

- 1) Partlayış və karxana işləri nəticəsində **landşaftların və ekosistemlərin əhəmiyyətli dərəcədə pozulması**. Bu landşaft pozuntuları adətən düzəlməzdir;
- 2) **Filiz hasilatı sahəsində su balansının pozulması**;
- 3) Bioloji müxtəlifliyin azaldılması;
- 4) **Tərkibində ağır metallar, turşular və digər çirkləndiricilər olan mədən sularının drenajı nəticəsində su ehtiyatlarının çirklənməsi**;
- 5) **Havanın çirklənməsi** (tərkibində ağır metallar və zəhərli maddələr olan toz emissiyaları, həmçinin yanacaqın yanması və partlayış işlərindən yaranan radon və istixana qazları və digər zərərli birləşmələrin emissiyaları);
- 6) Ağır metalların və digər zəhərli maddələrin onun dərin qatlarına nüfuz etməsi nəticəsində **torpağın çirklənməsi**;
- 7) Yaxınlıqda yaşayan insanlar üçün diskomfort yaradan və heyvanlara və quşlara mənfi təsir göstərən **səs-küy və vibrasiya çirklənməsi**;
- 8) Zəhərli maddələrin tullantılarının **çökməsi, sürüşməsi və qopması riskləri**.

Ermənistandan Qarabağa axan çaylar

1. Oxçuçay (Ermənistanda çayın adı Voqçidir) və Bərgüşad və ya Bazarçay (Ermənistanda Vorotan çayının adı). Oxçuçay öz başlanğıcını Ermənistanın Kafan rayonunda Zəngəzur dağlarından (Qapıçiq dağı, 3285 m) götürərək Sünik rayonu ərazisindən, oradan isə Qarabağın Zəngəlan rayonu ərazisindən axır. Araz çayına tökülür. Çay hövzəsinin sahəsi 1140 kvadratmetrdir. km. Çayın uzunluğu 85 km-dir.
2. Bərgüşad (Vorotan) çayı Zəngəzur dağlarından 3040 m hündürlükdən başlayır. Çayın uzunluğu 178 km-dir. Azərbaycanda Qubadli rayonu ərazisindən axır. Çay hövzəsinin sahəsi 2711 kvadratmetrdir. km.

Araza axan çaylar

Qarabağın ekoloji vəziyyətinə yuxarıda qeyd olunan iki çaydan başqa Sünik rayonundan Araza 6 çay axır və, beləliklə, Zəngəlan, Cəbrayıl və Füzuli rayonlarının sərhədi boyunca axaraq bu rayonların ətraf mühitinə təsir edə bilər.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindən Araz çayına axan 11 çaydan ikisi: Arpaçay və Cəhriçay Ermənistan ərazisindən başlayır və erməni mədən şirkətləri tərəfindən çirklənmə riskinə məruz qalır.

Ermənistan dağ-mədən sənayesi. 26 Şirkət.

N	Şirkətin adı	Mədən/ Region	Mineralın adı
1	“Agarak Copper Molybdenum Combine” CJSC	Agarak, Syunik	mis, molibden
2	“Akhtala Mining And Processing Enterprise” CJSC	Shamlukh, Lori	mis, qızıl, gümüş, sink, qurquşun, cadmium, kükürd, selenium
3	“Aktive Lernagorts” LLC	Aygedzor, Syunik	mis, molibden
4	“Assat” LLC	Qaraberd, Lori	qızıl, gümüş
5	“At-Metals” LLC	Meghrasar, Syunik	qızıl, gümüş
6	«Bacteck Eco” LTD	Arjut, Lori	qızıl, gümüş, mis
7	“Geghi Gold” LLC	Voskedzor, Syunik	qızıl, gümüş, sink, mis
8	“Geopromining Gold“ LLC	Sotk, Gegharkunik	qızıl, gümüş
9	“Zangezur Copper-Molybdenum Combine” CJSC	Kajaran, Syunik	mis, molibden

Ermənistan dağ-mədən sənayesi. 26 Şirkət.

N	Şirkətin adı	Mədən/ Region	Mineralın adı
10	"Tatstone" LLC	Lichk, Syunik	mis
11	"Teghout" CJSC	Teghout, Lori	mis, molibden
12	"Ler-Ex" LLC	Hankasar, Syunik	mis, molibden
13	"Lydian Armenia" CJSC	Amulsar, Vayots Dzor	qızıl, gümüş
14	«Lichkvaz» CJSC	Lichkvaz-Tey, Syunik	qızıl, gümüş, mis
15	"Chaarat Kapan"	Shahumyan, Syunik	qızıl, gümüş, mis, sink, qurquşun
16	«Gharagulyanner" CJSC	The central site of Upper Vardanidzor, Syunik	qızıl, gümüş, mis, zinc, qurquşun
17	"Marjan Mining Company" LLC	Marjan, Syunik	qızıl, gümüş, mis, sink, qurquşun
18	"Mego Gold" LLC	Tukhmanuk, Aragatsotn	qızıl, gümüş

Ermənistan dağ-mədən sənayesi. 26 Şirkət.

N	Şirkətin adı	Mədən/ Region	Mineralın adı
19	"Meghradzor Gold" LLC	Meghradzor, Kotayk	qızıl, gümüş, tellurium
20	"Molibdeni Ashkharh" LLC55	Dastakert, Syunik	mis, molibden
21	"Multi Group" Concern LLC	Mghart, Lori	qızıl, gümüş
22	"Paramount Gold Mining" LLC	Meghradzor, Kotayk	gold, gümüş, tellurium, bismuth
23	"Sagamar" CJSC	Armanis, Lori	qızıl, gümüş, mis, sink, qurquşun, cadmium, kükürd, selenium
24	"Vayk Gold" LLC	Azatek, Vayots Dzor	qızıl, gümüş, zinc, qurquşun, mis
25	"Vardani Zartonk" LLC57	Sofi Binay, Vayots Dzor	qızıl, sink, qurquşun, gümüş
26	"Fortune Resources" LLC58	Hrazdan, Kotayk	dəmir

Mənbə: Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) Armenia 2020-2021 Report

Ermənistan dağ-mədən sənayesi. Faydalı qazıntı mədənləri.

2022-ci ildə Ermənistan ərazisində cəmi 961 mədən olub. Bunlardan 45-i metal mədənidir:

- 26-sı qızıl;
- 7-si mis-molibden;
- 4-ü mis;
- 3-ü dəmir;
- 2-si polimetal;
- 1-i molibden;
- 1-i maqnezium;
- 1-i nefelin cucnit;

Mənbə: Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) Armenia 2020-2021 Report

Ermənistan dağ-mədən sənayesi. Mədənlərdəki metal növləri:

- 1) qızıl;
- 2) gümüş;
- 3) mis;
- 4) molibden;
- 5) kükürd;
- 6) kadmi;
- 7) qurquşun;
- 8) sink;
- 9) selen;
- 10) tellur;
- 11) vismut;
- 12) dəmir;

Mənbə: Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) Armenia 2020-2021 Report

Ermənistan dağ-mədən sənayesi. Ehtiyatlar (2021, min tonn):

- 1) dəmir filizi – 158,425.;
- 2) qızıl filizi – 72,260. (o cümlədən: Loridə - 4,972. ; Sünikdə - 31,870.; Vayotzorda – 33,025. Araqatstda – 2,393.)
- 3) Mis filizi – 8,007.;
- 4) Maqnezium – 21,289.;
- 5) Gümüş – 5,359.4;

Mənbə: Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) Armenia 2020-2021 Report

Ermənistan dağ-mədən sənayesinin ölkə iqtisadiyyatındakı rolu

1. Ölkə ÜDM-ində dağ-mədən (metal filizlər) sənayesinin payı (2022-ci ildə 3,25% olub*);
2. Dövlət büdcəsindəki payı (2021 - 8,7%);
3. İxracatdakı payı (37%);
4. Əhalinin məşqulluğunda rolu (6,7%);
5. Yerli icmaların inkişafında rolu;
6. Ekoloji ödənişlər;
7. Vətəndaş Cəmiyyəti qurumlarına yardımlar

Mənbələr:

** Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) Armenia 2020-2021 Report*

*** Ermənistan İllik Statistik nəşr - 2023*

Müəssisələrin ekoloji şəffaflığı

1. Qanunvericiliyin tələbləri;
2. Real vəziyyət:
 - Veb-səhifələrin varlığı (26 şirkətdən yalnız 5-nin veb-səhifəsi mövcuddur);
 - Ekoloji hesabatlılığı;
3. İctimaiyyətlə münasibətlər

Müəssisələrin ekoloji şəffaflığının artırılması nəyə görə bizim üçün vacibdir?

Transsərhəd çevrənin, o cümlədən çayların çirkləndirilməməsi:

1. Azad edilmiş bölgələrə, doğma yurdlarına dönən və dönəcək insanlarımızın sağlamlığı deməkdir;
2. Buradakı flora və faunanın qorunması deməkdir;
3. Bölgədə istehsal olunan aqrar məhsulların təhlükəsizliyidir.

Beynəlxalq konvensiyalar və onlara dair protokollar

1. Transsərhəd Kontekstdə Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi üzrə Konvensiya (Espoo Konvensiyası). Ermənistan qoşulub;
2. Strateji Ətraf Mühitin Qiymətləndirilməsi Protokolu (SEA) (Kiyev Protokolu);
3. BMT-nin Transsərhəd su axarlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi haqqında Konvensiyası. Ermənistan qoşulmayıb;
4. Mülki məsuliyyət haqqında protokol;
5. Sənaye qəzalarının transsərhəd təsiri haqqında Konvensiya

Transsərhəd Kontekstdə Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi üzrə Konvensiya (Espoo Konvensiyası)

- O, I Əlavəsində sadalanan fəaliyyətlərə (məsələn, neft emalı zavodları, hava limanları, istilik və su elektrik stansiyaları və külək stansiyaları, avtomobil yolları, dəmir yolları, neft, qaz və ya kimyəvi maddələrin daşınması üçün böyük diametrlı boru kəmərləri) aiddir.
- Ehtiyat tədbirləri və qarşısının alınması prinsiplərinə uyğun olaraq, o, ətraf mühitə mənfi təsirlərin qabaqcadan gözlənilməsini və onların əhəmiyyətli mənfi transsərhəd ətraf mühitə təsirinin qarşısının alınması/azaldılması və monitorinqi üçün fəaliyyətlərin planlaşdırılması zamanı nəzərə alınmasını tələb edir.
- O, fəaliyyətin planlaşdırıldığı dövlətdən (mənsə tərəf) onun ətraf mühitə təsirini digər dövlətlərə (təsirə məruz qalan tərəflər) araşdırmasını tələb edir.
- Mənsə tərəf təsirə məruz qalan tərəfə əhəmiyyətli mənfi transsərhəd ətraf mühitə təsir göstərə biləcək fəaliyyət barədə məlumat verməlidir.

Transsərhəd Kontekstdə Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi üzrə Konvensiya (Espoo Konvensiyası)

- Təsirə məruz qalan tərəf bildirişi qəbul etməli və qiymətləndirmə prosedurunda iştirak etmək istəyib-istəmədiyini bildirməlidir.
- Mənbə tərəf ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi sənədlərini hazırlamalı və onu təsirə məruz qalan tərəfin/tərəflərin səlahiyyətli orqanlarına və ictimaiyyətinə şərhlər üçün təqdim etməlidir.
- Maraqlı tərəflər, məsələn, alternativ və yumşaldıcı tədbirlərlə bağlı bir-biri ilə məsləhətləşməlidirlər.
- Mənşə tərəf ətraf mühitə təsir sənədlərini, alınan şərhləri və məsləhətləşmələrin nəticələrini nəzərə alaraq planlaşdırılan fəaliyyətlərlə bağlı qərar qəbul etməlidir.
- Yekun qərar təsirə məruz qalan tərəfə onun əsaslandığı səbəblər və mülahizələrlə birlikdə təqdim edilməlidir.
- Maraqlı tərəflər layihədən sonrakı təhlilin həyata keçirilib-keçirilməyəcəyini və nə dərəcədə həyata keçiriləcəyini müəyyən etməlidir.

Strateji Ətraf Mühitin Qiymətləndirilməsi Protokolu (SEA) (Kiyev Protokolu)

Protokol ətraf mühitə əhəmiyyətli təsir göstərə biləcək müəyyən plan və/yaxud proqramlar üçün strateji ekoloji qiymətləndirmənin aparılmasını tələb edir. O, siyasət və qanunvericiliyin məcburi olmayan qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

- O, müxtəlif sahələr üzrə milli və yerli səviyyələrdə dövlət orqanları tərəfindən hazırlanan plan və proqramlara müraciət edir.
- Protokolun tərəfləri əvvəlcə planın/proqramın onun əhatə dairəsinə daxil olub-olmadığını müəyyən etməlidirlər.
- Tərəflər protokolda göstərilən məlumatları əhatə edən ekoloji hesabat hazırlamalıdırlar.

Strateji Ətraf Mühitin Qiymətləndirilməsi Protokolu (SEA) (Kiyev Protokolu)

- Hər hansı bir qərar qəbul edilməzdən əvvəl səlahiyyətli orqanlar (ətraf mühit, sağlamlıq) və aidiyyəti ictimaiyyət plan/proqram layihəsi və ətraf mühit hesabatı ilə bağlı öz fikirlərini bildirmək imkanına malik olmalıdır.
- Plan/proqram qəbul edilərkən, ətraf mühitə dair hesabatın nəticələri və təsirlərin yumşaldılması tədbirləri ilə yanaşı, hakimiyyət orqanlarının və ictimaiyyətin şərhləri nəzərə alınmalıdır. Hakimiyyət orqanlarına və ictimaiyyətə qəbul edilmiş sənədlə tanış olmaq imkanı verilməli və onların iradlarının necə nəzərə alındığı barədə məlumat verilməlidir.
- Protokolun tərəfləri qəbul edilmiş planın/proqramın əhəmiyyətli təsirlərinin monitorinqinə cavabdehdirlər.

Mülki məsuliyyət haqqında protokol

21 may 2003-cü il tarixində Kiyevdə keçirilən “Avropa üçün Ətraf Mühit” Nazirlər Konfransında 22 ölkə tərəfindən sənaye qəzalarının transsərhəd sularda transsərhəd təsiri nəticəsində mülki məsuliyyət və dəymiş zərərin ödənilməsi haqqındadır.

Protokol iki konvensiyadan birinin və ya hər ikisinin iştirakçısı olan dövlətlərin ratifikasiyası üçün açıqdır: Transsərhəd su axarlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi haqqında Konvensiya və Sənaye qəzalarının transsərhəd təsiri haqqında Konvensiya.

Atacağımız addımlar nə ola bilər?

1. Ermənistan Vətəndaş Cəmiyyəti ilə əməkdaşlıq cəhdlərimizin gücləndirilməsi;
2. Espoo konvensiyası katibliyi ilə görüş və Azərbaycan üçün risklərin izah edilməsi. Espoo konvensiyasının inkişafına çağırış;
3. Beynəlxalq Hasilat Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü (Extractive Industry Transparency Initiative) üzrə Standartın ekoloji tələblərinin gücləndirilməsinə dair fəaliyyətlər

Müəssisələrin fəaliyyət hesabatlılığı

1. Hesabatlılığa dair qanunvericiliyin tələbləri;
2. Beynəlxalq Hasilat Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü (Extractive Industry Transparency Initiative) çərçivəsindəki hesabatlılıq;
3. Hesabatların ictimaiyyət üçün açıqlığı

HSŞT Standartında ekoloji tələblərin gücləndirilməsi

Mədən sənayesi müəssisələrinin planetdə qlobal iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə cəlb edilməsini artırmaq üçün MHŞT Standartının ekoloji tələblərini gücləndirməyə ehtiyac görünür. Bu məqsədlə:

- 1) Standartın 6.4-cü bəndində bütün bəndlər yalnız ilk iki deyil, imperativ xarakter daşmalıdır: a) və b). Bunlar. c), d) və e) bəndlərində ölkələr və şirkətlər təşviq edilməməli, əksinə bu bəndlərin müvafiq müddəalarına əməl etmələri tələb edilməlidir;
- 2) Standartın 6.4-cü bəndinin b) bəndində şirkətin ƏMTQ sənədinin praktiki olaraq əlçatanlığına dair tələb də daxil edilməlidir;

HSŞT Standartında ekoloji tələblərin gücləndirilməsi

3) Standartın 6.4-cü bəndinə mədənçıxarma müəssisələri tərəfindən istixana qazı emissiyalarının azaldılması ilə bağlı tələblərin daxil edilməsi zəruridir. Şirkətlərin bu sahədəki planları və cari fəaliyyətləri daha şəffaf olmalıdır;

4) Sosial sahəyə və gender məsələlərinə aid tələb və tövsiyələrin Standartın yeni bəndinə və ya bu sahələr üzrə tələbləri tənzimləyən digər bəndinə daxil edilməsi zəruridir. 6.4-cü bənddə. yalnız ekoloji tələbləri buraxın. Bu, ekoloji tələblərin aydın olmasını və qeyri-müəyyən olmamasını təmin edəcək.

MHŞT-də şirkətlərin ekoloji fəaliyyəti sahəsində şəffaflıq maliyyə sahəsindən az olmamalıdır.

Təşəkkürlər!